

O'SMIRLARDA TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH PSIXOLOGIK SABABLARI.

Mardonov Erkin Xasanovich

Termiz Davlat Pedagogika Instituti Psixologiya kafedrası kata o'qituvchisi

Annotation: *Human thinking moves not according to natural and biological laws, but according to socio-historical laws. A person's way of thinking is primarily a social phenomenon. The thought of an individual is a private manifestation of socially matured thoughts. Each individual thinks with the help of social concepts and imaginations.*

Key word: *M. Komloshi, K. P. Megrelidzen, John Dewey, thought, idea, independent and healthy thinking.*

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim maktab o'quvchilari tafakkurining rivojlanishida darsdan va sinfdan tashqari mustaqil mashg'ulotlar, mutolaa qilish muhim ahamiyat kasb etadi, jumladan har xil to'garaklarda qatnashish o'quvchi bilimni chuqurlashtirib, bilim doirasini kengaytiradi. Agarda to'garaklar shaxsiy tashabbus asosida hukm sursa, yigit va qizlar ularga qatnashsalar, ijodiy izlanish zaminiga qurilsa, u holda ko'zlangan natijaga erishiladi. Gumanitar va tabiiy fanlar bo'yicha tuziladigan to'garaklar, olimpiadalar, konkurslar, ta'lim amaliyotida yaxshi samara bermoqda. To'garaklarning ta'siri ostida o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish, aqlning tanqidiyligi, nutq madaniyati va texnikasi, notiqlik san'ati o'sadi. Shuningdek, o'qish va o'qitish jarayonida fikr yuritish operatsiyasini jadallashtiruvchi omilkor usullardan oqilona foydalanish yuqori samaraga erishtiradi.

Venger sotsiologi M.Komloshi fikricha, bolalarning tarbiyasi va o'qishga bo'lgan munosabatiga bevosita ta'sir qiluvchi oila muhiti (vaziyat, sharoit)ni quyidagi guruhlariga bo'ladi:

- ota-onalarning jamoatchilik faoliyati;
- oila a'zolari davrasidagi munosabatlar;
- ota-onalarning tarbiyaviy-pedagogik faoliyati;
- oilada bolalarning faoliyati.

K.P.Megrelidzening ta'kidlashicha, insondagi biror bir ruhiy hodisa ijtimoiy omilni hisobga olmasdan turib to'g'ri tushuntirilishi mumkin emas. Bu narsa birinchi navbatda inson tafakkuriga bog'liqdir. Tafakkurni ijtimoiy hayotning boshqa ko'rinishlarisiz o'rganish mumkin emas. Inson tafakkurining usullari nerv sistemasida ham, miyada ham emas, balki bir davrda mana shunday idrok

etishga, o'ylashga, ishlashga, boshqa bir davrda esa nerv faoliyatini boshqacha ishlashga yo'llaydigan ijtimoiy sharoitdadir.

Insonlarning fikrlari va qarashlari individual tartibda emas, ijtimoiy munosabatlar tufayli sodir bo'ladi, bu haqda Megrelidze shunday yozadi: «Inson tafakkuri tabiiy va biologik qonunlar bo'yicha emas, balki ijtimoiy-tarixiy qonuniyatlar yo'lida harakatlanadi. Insonning fikrlash usuli avvalo ijtimoiy hodisadir. Alohida individning fikri ijtimoiy yetilgan fikrlarning xususiy ko'rinishidir. Har bir alohida shaxs ijtimoiy tushunchalar va tasavvurlar yordamida fikrlaydi.

Amerikalik pedagog-psixolog Dj.Dyui tafakkurning ijtimoiy psixologik mohiyatini fikr tarbiyasi muammosiga bog'lab o'rgangan olimlardan biri. Uning fikricha: «tajriba va bilimlar fikr manbai hisoblanadi. Agar shaxs muammo bilan qisman tanish bo'lsa, u muammoni hal qilish uchun fikrlashi mumkin. Agar shaxs oldida muammo tursa-yu, bunday sharoitni o'z ichiga olgan tajriba bo'lmasa shaxs fikrlamaydi».

Muallifning ta'kidlashicha, hayratlanish har qanday fanning onasidir. Shuning uchun o'qituvchining vazifasi – o'quvchida hayron qolish uchunini so'ndirmaslik, qiziquvchanlik alangasini o't oldirish hamda atrofda bo'layotgan narsa va hodisalarga mushoda orqali yondashishni tarbiyalashdan iboratdir.

Djon Dyui tafakkurning rivojlanishini inson taraqqiyotining genezisi bilan bog'lab, barcha omillari orasida bolaning tashqi ijtimoiy muhitga intilish odatini muhimdir deb hisoblagan. Bola dastlab hayotiy va ijtimoiy bilimlarni oilada o'zlashtiradi. Mazkur muhitdagi shaxslararo munosabatlar va tarbiyaning to'g'ri tashkil etilganligi bolada tabiatan doimo o'zi atrofdegilar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatishga bo'lgan moyilligi oshishini ta'kidlaydi. U o'zining «Biz qanday o'ylaymiz?», «Logika», «Ta'lim tamoyillari va amaliyotiga kirish», «Jamiyat va uning muammolari» kabi qator asarlarida pedagogika va psixologiya fani har bir masalada jamiyatning ijtimoiy omillar ta'sirida rivojlanishi qonuniyatlarini yoritishga yordam berishini ifodalagan.

Xususan, uning tafakkur va fikrlashga oid fikrlari o'ziga xos bo'lib, «tafakkur» kategoriyasidan ko'ra, “fikrlash”, “mulohaza yuritish” degan tushunchani ishlatishni afzal ko'radi. U bu bilan “mavjud tajribani anglash va yangi qarorlar, fikrlarning mujassamlashuvi” jarayonini tushunadi. Fikrlovchi ong ishlashi uchun, olimning fikricha, uni doimo mashq qildirishi, yangi odatlar bilan boyitib borishi kerak, deydi.

K.Rodjers (1996) tadqiqotlarida ham o'smirlarda tanqidiy tafakkurni shakllantirish uchun uni qo'llab-quvvatlash, imkoniyat yaratish lozimligini

ko'rishimiz mumkin. O'z vaqtida bildirilgan fikr, g'oya insonda ichki xotirjamlikni va o'z-o'zidan qoniqishni keltirib chiqaradi, deydi olim.

V.Karimova o'zining qator maqola va risolalarida, shaxsning jamiyatdagi mavqei va undagi yuksak insoniy fazilatlarining fikrlash jarayonidagi mustaqil mavqeiga bog'liqligiga, shuningdek mazkur jarayaonda oila, ta'lim-tarbiya jarayoni masalalariga jamoatchilik diqqatini qaratib, ta'lim islohotlarida eng avvalo o'quvchilar va talabalarning mustaqil fikrlashlari uchun shart-sharoitlar yaratish va bunda eng avvalo o'quv faoliyati kechadigan ijtimoiy psixologik muhitning yetakchi rolini ta'kidlaydi. Boshqa tomondan "o'zini anglagan, bilgan, hayotda o'z o'rnini his qila olgan odamnigina miyasiga fikr keladi, tafakkur qiladi va qolaversa, u bu fikrlarini o'zgalarga izhor qilib yetkazishi ham mumkin bo'ladi". "Qanday fikrlash" muammosiga e'tibor qaratgan muallif, aslida fikrni ilk yoshlikdan tarbiyalash lozimligini ta'kidlaydi va uning mezonlariga e'tibor beradi. "Agar bolada yoshligidanoq har bir narsa hodisaning o'ziga xos tomonlarini ko'ra olish, ijodiy yondashuv bo'lsa, demak, uning tafakkuri ijodiy, egiluvchan, moslashuvchan bo'lib, aynan shularda mustaqil tarzda mulohaza yuritish kuzatiladi. Ijodkorlar tund va konservativ fikrlardan farqli, yana turli ziddiyatlar, ongda o'rnashib qolgan eskicha qarashlarni inkor qilish kerak bo'lsa, undaylar bilan talashib-tortishishga moyil bo'ladilar". Demak, mustaqil va sog'lom tafakkur uchun "muhit kerak, bu muhit albatta bolaga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tobelikni chegaralovchi ijtimoiy psixologik muhitni auditoriyada shakllantirish uchun o'qituvchi munozara metodlaridan keng foydalanishi lozim".

O'quvchi yigit va qizlar tafakkurining mustaqillik darajasini vujudga kelishida o'qituvchi shaxsining roli juda katta. Birinchidan, o'qituvchi o'quvchilarda o'rganilayotgan qonuniyat va xossalar to'g'riligi haqida ishonch tuyg'usini hosil qiladi, o'tilayotgan mavzular mazmuni bo'yicha qanoatlanish hissini vujudga keltiradi, voqelikni isbot qilishga, bildirilgan mulohazalarni dalillashga o'rgatib boradi. Shuning bilan birga, sanab o'tilgan jarayonlarni amalga oshirish uchun, qo'yilgan muammoni hal etish uchun qulay usul va metodlardan foydalanish yo'l – yo'riqlari bilan qurollantirib boradi. Ikkinchidan, o'qituvchi o'quvchilarni tanishayotgan narsa va hodisalar bo'yicha original, yangicha fikr yuritishga, har bir holatga ijodiy yondashishga o'rgatadi. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun u ularni mantiqiy fikr yuritish usullari bilan tanishtiradi va foydalanish yo'llarini tushuntiradi. Uchinchidan, o'qituvchi o'quvchilar tomonidan qo'llanaverib, eskirgan, arxaik-eskirgan terminga aylangan so'z va iboralardan kamroq foydalanishga, shablondan-bir xillikdan hamisha qochishga o'rgatadi, ularni ijodiy izlanishlari sari etaklaydi. To'rtinchidan, o'qituvchi o'quvchilar oldiga

bilimlarni amaliyotda tadbiq qilish vazifasini muammo tariqasida qo'yadi. Beshinchidan, o'qituvchi o'quvchi yigit va qizlarning individual (shaxsiy) xususiyatlarini hisobga olgan holda mavjud aqliy imkoniyatlarini o'qishga, ijodga safarbar qilishga intiladi. Oltinchidan, o'qituvchi yuqori sinf o'quvchilari diqqatiga muammoli vaziyatni, jumboqni va topshiriqni havola qiladi va qo'yilgan masalalarni echish va hal qilish bosqichlari bilan atroflicha tanishtiradi, shuningdek har qanday qiyinchiliklarni engib o'tishga ularni da'vat etadi. Ettinchidan, o'qituvchi o'quvchilarning his – tuyg'usi va irodaviy xususiyatlarini yanada mustahkamlash uchun yaqqol yo'l – yo'riq ko'rsatadi, maxsus psixologik ko'rsatmalar (ustanovka) beradi, qiyinchiliklarni engish va ularning oldini olish vositalari bilan o'rtoqlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHARI.

1. Mardonov Erkin Xasanovich O'QUVCHILARDA TAFAKKUR MUAMMOSI O'RGANILISHINING NAZARIY TAHLILI. O'zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2023, [1/12/1]issn 2181-7324.
2. Mardonov Erkin Xasanovich O'quvchilarda tafakkur xususiyatlarini rivojlanish jarayoni "Zamonaviy talimda pedagogika va psixologiya fanlari" elektron jurnali Jizzax davlat pedagogika instituti.№2.2023.
3. Mardonov, E. (2023). O 'QUVCHILARDA TAFAKKUR XUSUSIYATLARINI RIVOJLANISH JARAYONI. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 3(2).
4. Xasanovich, M. E. (2023). O'QUVCHILARDA FIKRLASH JARAYONI. Journal of Universal Science Research, 1 (6), 847-851.
5. Khasanovich, M. E. (2022). Basic analysis of thinking. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 41-45.
6. Erkin, M. (2023). O'SMIR SHAXSINI O 'RGANISHDA PSIXOLOGIK XIZMATNI O 'ZIGA XOSLIGI. IJTIMOY PSIXOLOGIYA VA UNING DOLZARB MUAMMOLARI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 293-296.
7. Khasanovich, M. E. (2023). CHARACTERISTICS OF THINKING IN STUDENTS PSYCHOLOGICAL BASIS OF THE LEARNING PROCESS. Academia Science Repository, 4(04), 358-360.
8. Имонова, М., & Тожиева, Д. (2023). Роль сиблинговых отношений в когнитивном развитии детей. Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 447-453.

9. Имонова, М. (2023). Musiqiy tarbiya–qudratli quoldir yohud musiqiy tarbiyaning shaxs shakllanishiga tasiri. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 35-37.
10. Имонова, М., & Таджиева, Д. (2023). Boshlangich sinf oquvchilarida milliy tarbiyani pedagogik va psixologik rivojlanishi qonuniyatlari. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1(1), 74-76.
11. Иманова, М. Б. (2021). ШАХС ХАРАКТЕРИ АКЦЕНТУАЦИЯСИ ВА ДЕСТРУКТИВ ХУЛҚ-АТВОР. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 1399-1403.
12. Imanov, B. (2023). NEGATIVE FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION AND WAYS TO ELIMINATE THEM. *Science and innovation*, 2(B3), 355-358.
13. Имонова, М. Б. (2023). ВАЖНОСТЬ СЕСТРОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЛИЧНОМ РАЗВИТИИ. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 2(22), 120-123.
14. Imonova, M. B. (2023). Causes of Suicide Tendency in Adolescents. *Journal of Discoveries in Applied and Natural Science*, 1(1), 62-67.
15. Иманов, Б., & Иманова, М. Б. Қ. (2021). ДАРС ТУЗИЛМАСИ ВА УНГА ТАЙЁРГАРЛИК. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 1158-1162.